

*Олеся ПИЛИПЕНКО,
директор КУ "Інклюзивно-ресурсний
центр" Красилівської міської ради,*

*Світлана МАНЗЕНЮК,
Ольга ГАВРИШ,
фахівці (практичні психологи)*

Психокорекційна технологія розвитку емоційного інтелекту молодших школярів з порушеннями опорно-рухового апарату

Попри відсутність спеціальних психологічних досліджень емоційного інтелекту в осіб з порушеннями психофізичного розвитку, ця проблема не є новою. Упродовж багатьох років ученими було досліджено різні сторони емоційного розвитку дітей з різними порушеннями: з інтелектуальними, мовленнєвими порушеннями, розладами аутистичного спектру тощо. Усі висновки засвідчують затримку розвитку різних показників емоційного розвитку, які в нормі утворюють основу емоційного інтелекту.

Слід зазначити, що емоційна сфера дітей з порушеннями опорно-рухового апарату предметом дослідження до сьогодні не була. Робота саме з такою категорією дітей засвідчила недостатній рівень сформованості умінь розуміти, інтерпретувати емоційні стани навколишніх, здійснювати емоційну саморегуляцію у дітей молодшого шкільного віку, що свідчить про недостатність їхнього емоційного інтелекту. Такі висновки спонукали до визначення шляхів корекційної роботи з розвитку означеного інтелекту в умовах шкільного навчання дітей описаної категорії.

При розробці програми ми враховували теоретичні положення українських і зарубіжних дослідників про специфіку становлення емоційної сфери в онтогенезі та з'ясовані найбільш типові особливості складових емоційного інтелекту дітей молодшого шкільного віку із порушеннями опорно-рухового апарату (далі ОРА). Також ми враховували потенційні можливості розвитку зазначених компонентів у цієї категорії дітей.

Висновки багатьох дослідників: О.Власової, Г.Гарднера, Д.Люсіна, Дж.Мейера і П.Саловея, Е.Носенко, К.Саарні, О.Тихомирова, М.Шпак та інших засвідчують високу актуальність емоційного інтелекту в молодшому шкільному віці, оскільки сформованість його базових компонентів забезпечує ефективну взаємодію з дорослими та дітьми в різних життєвих ситуаціях.

Програма розвитку емоційного інтелекту дітей молодшого шкільного віку розрахована на учнів 2-4 класів закладів загальної середньої освіти, основна мета якої полягала у формуванні та корекції емоційної сфери та особистісного розвитку в контексті позитивної Я-концепції, елементарних культурних навичок, розвитку емоційного інтелекту, збільшення арсеналу конструктивних поведінково-ситуативних реакцій у міжособистісній взаємодії з іншими, зниження рівня тривожності та імпульсивності тощо.

Для досягнення мети було поставлено наступні завдання: визначити теоретичні та організаційно-методичні основи корекційної програми; розробити технологію безпосереднього розвитку здатностей адекватно ситуаціям впізнавати, розуміти та виражати емоції, регулювати власні емоційні стани у дітей молодшого шкільного віку з ОРА; розробити та апробувати зміст корекційно-розвивальних занять, спрямованих на формування зазначених вище компонентів у молодших школярів із ОРА; розробити технологію опосередкованого впливу на емоційний інтелект дітей молодшого шкільного віку; здійснити перевірку ефективності впровадження розробленої програми.

Розробка змісту корекційно-розвиткових занять з розвитку емоційного інтелекту дітей молодшого шкільного віку з ОРА ґрунтувалась на наступних теоретичних положеннях:

1. Молодший шкільний вік є сензитивним періодом для практичного апробування здатності дітей до розуміння власних і чужих емоцій, для тренування й закріплення здатності адекватно їх виражати.

2. У цьому віці активно розвиваються уявлення про сфери застосування емоцій, що призводить до розширення мови емоцій як сукупності вербальних й невербальних позначень емоційних станів. Здатність до розуміння емоцій інших людей, емоційної саморегуляції пов'язані з рівнем розвитку мовлення дитини.

3. В онтогенезі у молодшому шкільному віці дитина здатна довільно керувати власними емоціями і висловлювати їх в соціально прийнятних формах, а саме: пояснювати власний емоційний стан, стримувати бурхливі вираження почуттів, висловлювати різні емоційні стани за допомогою міміки та слів, піддавати довільній трансформації експресивне вираження негативних емоцій, імітувати емоції і маскувати їх. Найоптимальнішим є вміння вербалізувати власні переживання.

4. Основними мотивами, що спонукають дітей до оволодіння зазначеними вміннями, є: мотиви уникнення негативних наслідків власних емоційних проявів або посилення позитивних; мотиви захисту самооцінки; мотиви підтримки взаємин; мотиви дотримання морально-етичних норм.

5. Дітям молодшого шкільного віку доступний для розуміння великий спектр емоцій: радість, смуток, страх, злість, здивування, образа, провинна, сором, відраза, привітність, задумливість, презирство. Їм властивий ана-

літико-синтетичний тип сприймання емоцій навколишніх, який є провідним і засвідчує здатність узагальнювати різні елементи експресії.

6. Здатність до розуміння емоцій інших людей у молодшому шкільному віці є абстрагованою від їх ситуативного відтворення, оскільки передбачає оволодіння емоційними еталонами експресії.

Зміст психокорекційної методики передбачав застосування таких груп методів і прийомів: методи актуалізації емоційних станів дітей (створення ситуацій практичного та умовного планів); методи і прийоми стимулювання діяльності дітей (заохочення, спонукання; введення елементів змагання, взаємоконтролю); методи і прийоми надання дитині допомоги в розумінні, вираженні й вербалізації емоційних станів (з'ясування, перефразування, прояснення, резюмування, пошук конкретних труднощів, зразок).

Розробка та реалізація програми здійснювались з урахуванням таких організаційно-методичних принципів, розроблених Л.Виготським, В.Бондарем, А.Колупаєвою, В.Синьовим, Т.Сак, Л.Фомічовою, М.Шеремет:

Принцип творчої активності означає необхідність залучення дітей до ігрових корекційно-розвивальних завдань та їх обговорення, важливість організації такого спілкування, яке дає дітям можливість зрозуміти і спробувати використовувати нові способи поведінки й експериментувати з ними.

Принцип єдності діагностики та корекції передбачає організацію корекційно-розвивальної роботи з розвитку емоційної та вольової сфери з урахуванням результатів діагностики.

Принцип нормативності розвитку забезпечує урахування особливостей емоційного розвитку, психологічних новоутворень дітей молодшого шкільного віку в онтогенезі у процесі розвитку учнів з порушеннями фізичного розвитку.

Принцип дослідницької позиції у процесі групової роботи враховується при створенні ігрових ситуацій, в яких учасники самі повинні знайти прийнятне для себе і для даної ситуації рішення проблеми, власний шлях.

Принцип партнерського спілкування. Виконуючи спільні завдання, діти вчать визнавати цінність іншого, його думки, інтереси; приймати рішення з урахуванням думки і розуміння стану інших, а не тільки прагнути до досягнення власних цілей.

Принцип об'єктивізації поведінки означає спрямованість формульовального впливу на підвищення рівня її усвідомленості. Засобом зазначеного є зворотний зв'язок. Тому слід забезпечувати психологічно-комфортні та безпечні умови для ефективного зворотного зв'язку молодших школярів. Це дозволить дитині перевірити вірність власних інтерпретацій, уточнити думку навколишніх про власні особливості вираження емоцій, емоційну саморегуляцію, які формують поведінковий стиль, оцінку власних вчинків. На основі отриманих знань, в разі необхідності створюються умови для усвідомлених змін поведінки, способів вираження власних почуттів і емоцій.

Принцип заохочення означає, що розвиток усіх компонентів емоційного інтелекту потребує ситуації успіху в діяльності кожної дитини. При цьому важливою є підтримка будь-яких зусиль дитини. Слід домагатися переживання успіху при виконанні нею завдань, тому ігри і завдання пропонувалися в порядку зростаючої складності. У процесі постановки завдань чітко визначено мету та етапи

її здійснення, що полегшує процес прогнозування й усвідомлення результату, а також сприятиме формуванню і розвитку мотиву подолання перешкод.

Принципи індивідуального та диференційованого підходів означає, що на кожному етапі розвитку емоційної сфери треба враховувати індивідуальні особливості, конкретні досягнення кожної дитини та реалізовувати її найближчі потенційні можливості.

Принцип активного залучення найближчого соціального оточення до роботи з дитиною визначається провідною роллю, яку відіграє сім'я, педагоги, найближче коло спілкування дитини в її розвитку.

Підґрунтям визначення психологічних умов здійснення корекційно-розвивального впливу на емоційний інтелект молодших школярів із порушеннями ОРА є програми розвитку емоційної сфери дітей Ю. Гіпенрейтер, О. Ізотової, В. Коваленко, О. Нікіфорової, О. Ярмоленко, Г. Єгорової.

Психологічними умовами здійснення корекційного впливу виступають:

1) здійснення корекційно-розвивального впливу з використанням потенційних здібностей дитини з метою подолання недостатності емоційного інтелекту;

2) системний підхід до формульовального впливу, пов'язаний з тим, що в процесі розвитку емоційного інтелекту дитини в роботу включаються й інші сторони розвитку (пізнавальні процеси, компетентність та ін.), а також система міжособистісної взаємодії (система сімейної взаємодії, взаємодії в діаді «педагог-дитина», «дитина-дитина»); таким чином усуваються причини, що обумовлюють виявлені порушення;

3) надання кредиту довіри дитині, тобто віра в її можливості й підкреслення даної впевненості при взаємодії нею;

4) формулювання цілей корекційно-розвивальної роботи в позитивних формулюваннях (створення позитивних «точок зростання»);

5) охорона інтересів дитини, тобто побудова втручань в емоційну сферу з урахуванням того, що корекційно-розвивальний вплив у жодному разі не повинен завдати шкоди дитині, її психічному і фізичному здоров'ю.

Програма розвитку емоційного інтелекту молодших школярів із порушеннями опорно-рухового апарату передбачала реалізацію технологій безпосереднього та опосередкованого впливу на зазначений інтелект. Безпосередній вплив здійснювався на позакласних індивідуально-групових психокорекційних заняттях, а опосередкований – шляхом залучення до консультативно-просвітницької роботи батьків і педагогів. Обидві складові були спрямовані на реалізацію основних завдань програми, напрямки якої представлено на рис. 1.

У процесі корекційно-розвивальної роботи проводились індивідуальні та групові заняття. Ми виходили з того, що оптимальні умови для розвитку основних компонентів емоційного інтелекту у молодших школярів із порушеннями ОРА створюються тоді, коли пропонуються завдання, які випереджають рівень їх актуального розвитку, але не виходять за межі потенційних можливостей.

Програма передбачає 5 основних етапів, на кожному з яких приділялась увага розвитку емоційної сфери: впізнавання і розуміння, використання та регулювання власних емоцій шляхом набуття навичок їх використання у повсякденному житті, зокрема у взаємодії з рідними та однолітками, побудови внутрішнього плану дій, розвитку навчальної мотивації та адекватної самооцінки з поступовим розширенням кола емоцій і ускладненням змісту завдань.

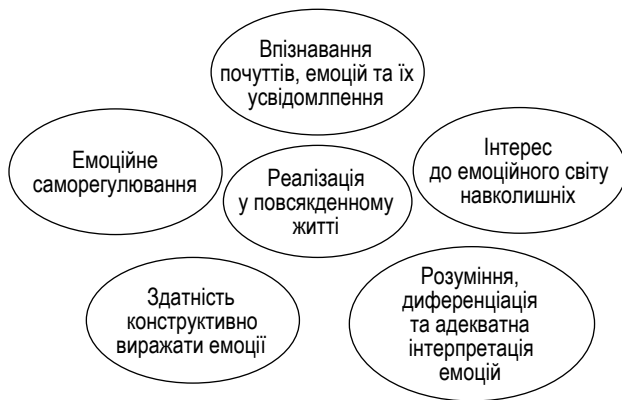

Рис.1. Напрями реалізації програми розвитку емоційного інтелекту дітей молодшого шкільного віку з порушеннями ОРА

Програма реалізується упродовж навчального року і передбачає проведення групових або індивідуальних психокорекційних занять (починаючи з II етапу). На кожному етапі було проведено 35 занять: на I етапі – 1, на II етапі – 9, на III етапі – 8, на IV етапі – 5, на V етапі – 11, на VI етапі – 1. Кількість індивідуальних занять визначалась потребами кожної дитини.

Таблиця 1. Етапи і їх тривалість

№	Етапи	Заняття	Тривалість
1	Діагностико-пропедевтичний	1	вересень
2	Робота з базовими емоціями	9	вересень-жовтень
3	Розширення діапазону емоцій за рахунок взаємодії з мікросоціумом шляхом засвоєння загальноприйнятих норм поведінки	8	листопад-грудень
4	Розвиток емоційного самовираження та адекватності використання емоцій	5	січень-лютий
5	Робота з емоційним саморегулюванням та прогнозуванням, розвиток вольової саморегуляції	11	березень-травень
6	Підсумково-прогностичний	1	травень

Основними засобами реалізації корекційно-розвивальної програми були визначені: емоційно забарвлені види діяльності; бесіди; спільна діяльність з однолітками; психогімнастика; сюжетні, рухливі, словесні, настільні ігри та ігрові завдання; надруковані схематичні зображення емоцій та фотографії емоційних станів; художні твори з прикладами й описом емоційних станів героїв.

Розвиток здатності розуміти та виражати емоційні стани здійснювався поетапно:

- 1) емоції не позначаються словами;
- 2) емоції сприймаються ситуативно та позначаються словами;
- 3) виділення окремих елементів експресії;
- 4) впізнавання емоційних станів на основі виділення елементів експресії, які є показником сформованості еталонів експресії;
- 5) узагальнене, цілісне сприйняття емоцій, виділення й узагальнення елементів експресії.

Визначаючи освітнє середовище як систему опосередкованого корекційно-розвивального впливу на становлення базових компонентів емоційного інтелекту учня шляхом

створення спеціальних умов (просторово-предметних, психодидактичних, соціальних), що сприяють збереженню його здоров'я та формуванню особистості як цілісної структури у єдності таких її компонентів, як пізнавальні процеси й емоційно-вольова сфера, досвід (знання, вміння, навички, звички), потреби, інтереси, цілі та мотиви, особливої значущості набуває проблема створення таких умов середовища, які б сприяли розвитку емоційного інтелекту, а також актуалізували компенсаторні можливості психіки, пов'язані з її афективними компонентами. Відтак, опосередкований вплив на емоційний інтелект молодших школярів із ОРА спрямовувався на максимальну реалізацію розвивальних можливостей освітнього середовища. Умови освітнього середовища, що сприяють розвитку емоційного інтелекту дітей зазначеної категорії, – це сукупність спеціально створюваних обставин та вимог, виконання яких забезпечує опосередковане стимулювання емоційного розвитку та сприяє корекції його порушень.

Враховуючи зазначене, технологія опосередкованого впливу передбачала організацію психолого-педагогічного супроводу дорослих, які систематично спілкуються і безпосередньо впливають на процес розвитку всіх компонентів емоційного інтелекту дитини: педагогів і батьків.

Враховуючи зазначене, технологія опосередкованого впливу на розвиток емоційного інтелекту дітей молодшого шкільного віку з порушеннями ОРА передбачала вирішення наступних завдань:

1. Інформування учасників про форми, методи, засоби впливу на емоційний інтелект дітей із ОРА;
 2. організацію сприятливого для емоційно-особистісного розвитку молодших школярів із ОРА освітнього та сімейного середовища;
 3. організацію систематичної взаємодії між учасниками опосередкованого впливу: батьками та педагогами, психологом;
 4. надання психологічної допомоги зазначеним дорослим у процесах вирішення проблемних ситуацій взаємодії.
- Ця робота передбачала реалізацію таких форм психолого-педагогічного супроводу: консультування, групи взаємодопомоги, лекторій, просвіту.

Отже, покращення стану емоційного інтелекту після застосування корекційного впливу засвідчує ефективність запропонованої програми і дозволяє рекомендувати її для подальшого використання.

Використані джерела

1. Дерев'яно С.П. Актуалізація емоційного інтелекту в емоційно-огненних умовах / С. П. Дерев'яно // Соціальна психологія. – 2008. – №1. – С.96-104.
2. Коврига Н.В. Стресозахисна та адаптивна функції емоційного інтелекту: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія» / Н. В. Коврига; Ін-т психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – Київ, 2003. – 20 с.
3. Носенко Е.Л. Емоційний інтелект: концептуалізація феномену, основні функції / Е. Л. Носенко, Н. В. Коврига. – К.: Вища школа, 2003. – 126 с.
4. Мартиненко І.В. Роль емоцій у спілкуванні дітей в умовах мовленнєвого дизонтогенезу // Науковий часопис НПУ імені М.П.Драгоманова. Серія 19. Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. Зб. наукових праць. – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2014. – № 28. – С.312-317. 27.
5. Пилипенко О.М. Психокорекційна технологія розвитку емоційного інтелекту молодших школярів з мовленнєвими порушеннями розвитку. Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки) : зб. наук. праць: вип. 9, у 2т. / за ред. В. М. Синьова, О. В. Гаврилова. Кам'янець-Подільський: ПП Медобори-2006, 2017. Т.1. С 168-181.